

УДК 94+904:338.1(477.75-16) «652»

Господарський комплекс із поселення Маслини в Північно-Західній Тавриці

Котенко В. В.

У статті розглядаються будівельні рештки і керамічний матеріал господарського комплексу з античного поселення Маслини. У процесі дослідження пам'ятки за стінами укріплення було виявлено відкрите селище, забудоване землянками та напівземлянками. У роботі наводиться аналіз землянки господарського призначення з прилеглими до неї ямами, порушено питання співіснування еллінського і варварського населення на хорі Херсонеса Таврійського.

Ключові слова: Північно-Західна Таврика, Маслини, антична доба, землянка, ліпна кераміка.

Котенко В. В. Хозяйственный комплекс с поселения Маслины в Северо-Западной Таврике. В статье рассматриваются строительные остатки и керамический материал хозяйственного комплекса с античного поселения Маслины. В процессе исследования памятника за стенами укреплёния было обнаружено открытое селище, застроенное землянками и полуземлянками. В работе приводится анализ землянки хозяйственного назначения с прилегающими к ней ямами, затронут вопрос сосуществования эллинского и варварского населения на хоре Херсонеса Таврического.

Ключевые слова: Северо-Западная Таврика, Маслины, античное время, землянка, лепная керамика.

Kotenko V. V. Household Complex from Maslyny Settlement in North-Western Taurica. In the article are considered the building remains and ceramic material from the settlement of household complex from Maslyny settlement. During the study of the monument outside the fortification was found the open site, built-up of the

huts and dugouts. In the paper shows the analyzes of the household dugout with the contiguous pits, raised the question of coexistence of the Hellenic and barbarous people on the chorea of Chersonesos.

Keywords: North-Western Taurica, Maslyny, antique time, dugout, handmade pottery.

Античне поселення Маслини є крайнім північним укріпленим пунктом хори Херсонеса Таврійського, що замикає ряд сільськогосподарських поселень Північно-Західної Таврики. Воно розташоване біля с. Володимирівка Автономної Республіки Крим, на узбережжі Каркінітської затоки. Стаціонарні дослідження на поселенні тривали протягом 1972–1986 рр. загоном Харківського університету в складі Північно-Кримської експедиції Інституту археології АН УРСР під керівництвом В. О. Латишевої [3, с. 266-269]. За цей час відбулася атрибуція пам'ятки та був накопичений масовий археологічний матеріал, лише частково введений до наукового обігу.

Під час вивчення поселення Маслини постало питання співіснування грецького та варварського населення, що гостро дискутується вже більш ніж півтора століття [детальніше про дискусію див.: 13, с. 14-26]. У значному історіографічному масиві виокремлюються протилежні точки зору на міжетнічні контакти в Північно-Західній Тавриці: мирне співіснування та військове протистояння. Особливу увагу в процесі археологічних досліджень пам'яток регіону слід звернути на греко-скіфські контакти, оскільки в керамічному матеріалі поселень виокремлюється компактна група відповідного ліпного посуду та специфічних будівельних решток, представлених землянками та напівземлянками. Всі вони, як відомо на сьогодні за результатами дослідження синхронних пам'яток цього регіону, залишені варварським населенням.

Перші висновки про характер взаємин греків та скіфів на Маслинах були зроблені В. О. Латишевою ще під час розкопок пам'ятки. Так дослідниця передбачала, що східна

частина поселення, на відміну від західного укріплення, була відкритим селищем, де проживали рядові мешканці Маслин, які займалися ремеслами місцевого значення [9, л. 4]. Таку позицію В. О. Латишева пояснювала обмеженими економічними можливостями периферійного поселення, де виготовлення ліпного посуду було справою місцевих еллінів. У той же час нею не заперечувався «скіфоїдний» характер кераміки, а взаємодія етносів зводилася до незалежного співіснування [10, с. 74-75; 11, с. 57, 60]. Цей висновок підтверджується відсутністю слідів знищення пам'ятки в середині III ст. до н.е., що дало науковцям привід обмірковувати масштаби військової активізації скіфів [6, с. 91; 18, с. 117].

Аналізуючи греко-варварські відносини на території херсонеської хори, В. О. Кутайсов зазначає, що в цьому регіоні не було такого чітко вираженого осідання скіфів із подальшим їх включенням до складу держави, як це простежується на Боспорі, хоча саме на прикладі Маслин припускає існування поруч з грецькими укріпленнями відкритих селищ варварського характеру [5, с. 117].

Для аналізу етнічної ситуації на поселеннях хори Херсонеса Таврійського в Північно-Західному Криму прийнято розглядати прояви варварської присутності, а саме: ліпний посуд, поховальний обряд [15, с. 196-209] та заглиблені житла, які на сьогодні добре охарактеризовані лише для Калос Лімена та Керкінітіди [16, с. 238-252; 17, с. 92-108; 4, с. 112-123]. Нині аналіз землянок в дослідженні поселення Маслини є нагальною справою, оскільки це питання пов'язане з хронологією пам'ятки та історією всього регіону.

Подібно до інших синхронних пам'яток регіону, поселення Маслини являє собою укріплення, основною планувальною одиницею якого виступала башта з прилеглим внутрішнім двором та групою приміщень, що розташовувалися вздовж периметра. Такі баштові блоки були автономними в господарському плані, але входили до єдиної системи укріплення [1, с. 111]. За межами укріплення, зі східної частини поселення, розкопками було досліджене відкрите селище з житловими та господарськими об'єктами. На цій ділянці виявилася

відсутня щільна забудова з каменю, а будівельні рештки були представлені переважно землянками та напівземлянками. Системні археологічні дослідження неукріпленої частини Маслин розпочалися в 1980 р. і мали на меті з'ясувати характер цієї території, її хронологічне та функціональне співвідношення із західним укріпленням у давнину [7, л. 2].

Територія селища розкопувалася квадратами розміром 5×5 м, орієнтованими за сторонами світу. Стратиграфія в межах досліджуваної площі була такою. Зверху залягав прошарок піску потужністю 0,2–0,3 м (сучасний шар); під яким знаходився ущільнений ґрунт світло-сірого кольору з невеликою кількістю знахідок, товщиною залягання 0,2–0,4 м. Під ним знаходився чорний гумусований шар потужністю 0,5–0,6 м, у якому зафіксовано переважну більшість археологічного матеріалу: кераміка, кістки тварин, глиняна обмазка. Цей культурний шар підстилав пісок, що давав рівень давньої денної поверхні. Його підстилав суглинок жовтого кольору, який переходив у материкову глину [8, л. 5].

Під час розкопок східної частини поселення Маслини вдалося зафіксувати кілька типів житлових та господарських будівель. Землянку з повною площею було досліджено у 1983–1984 рр. (рис. 1). Темна овальна пляма об'єкта розмірами 3,4 м × 4,0 м проявилася на рівні давньої глинобитної підлоги. Осі споруди проходили діагонально відносно сторін світу, що співпадало з орієнтацією житлових об'єктів укріплення. Землянка заглиблювалася в материкову глину на 1 м, для чого був передбачений спуск у вигляді чотирьох глиняних східців, врізаних у західний борт. Із внутрішнього облаштування будівлі відомо, що вздовж її північно-східного краю на рівні 0,40 м від підлоги був влаштований глиняний уступ шириною 0,35 м. На підлозі, ближче до північно-східного борту, були зафіксовані рештки круглого вогнища діаметром 0,80 м, впущеного нижче рівня підлоги на 0,20 м. Все заглиблення було заповнене чорним горілим ґрунтом та золою. Поруч із вогнищем на підлозі було виявлене значне скупчення глиняної маси, придатної для замішування керамічного тіста [8, л. 9]. Саме тому даний об'єкт доречно пов'язувати з домашнім виготовленням ліпного посуду.

В єдиний господарський комплекс із землянкою В. О. Латишева об'єднує прилеглі до неї господарські ями, глинобитні підвищення та розвали вогнищ [8, л. 16]. Із західного боку заглибленої споруди було споруджено дві господарські ями. Перша з них була знайдена за темною плямою на рівні глинобитної підлоги і розташовувалася безпосередньо біля розвалу вогнища навпроти входу до землянки. У плані її форма наближена до неправильного овалу, діаметром за лінією північ-південь 1,60 м, а глибина від нульової позначки (глинобитної підлоги) становить 0,50 м. У темному заповненні ями не було виявлено майже ніяких знахідок, окрім подрібнених риб'ячих кісток. На думку В. О. Латишевої, це була господарська яма, що зазвичай розміщувалася перед вогнищем і була утворена в процесі вибірки глини [8, л. 10, 16].

Друга яма була зафіксована біля південно-західного борту землянки. У плані вона кругла, за формою циліндрична, з діаметром 0,8 м та глибиною 1 м. У рихлому темному заповненні об'єкта виявлено лише одиничні фрагменти кераміки та зафіксовані кротовини в бортах, що може свідчити про використання ями як зерносховища [9, л. 6].

Ще одна яма, що могла б входити до господарського комплексу, була відкрита на північний захід від землянки. У плані вона мала круглу форму, діаметром 1,60 м та глибиною від рівня глинобитної підлоги 1,0 м. Заглиблення ями мало кулясту форму, з розширеннями в сторони з максимальним діаметром 1,50 м. Із північно-східного кутка до ями наближався розвал вогнища, представлений невеликим скупченням шматків обпеченої глини від перекриття вогнища. Ця яма також у заповненні містила чорний перегорілий ґрунт. Окрім цього, під час розчистки був знайдений керамічний матеріал, представлений переважно ліпним посудом, а також кістки тварин [8, л. 10].

На схід від землянки були зафіксовані два глинобитні підвищення. Вони мали прямокутну форму і здіймалися над рівнем підлоги на 0,24 м, а їх поверхня була обмазана глиною, як і підлога. Розміри об'єктів сягали 1,60 × 1,35 м та 0,90 × 0,90 м, з чого був зроблений висновок про використання

підвищень як столиків для виробництва ліпного посуду [8, л. 16]. З часу розкопок на поселенні землянка та прилеглі до неї приміщення були інтерпретовані як господарський комплекс, що спеціалізувався на виробництві ліпного посуду. На користь цього В. О. Латишева наводить аргументи про скупчення гончарної глиняної маси, наявність вогнищ для обпалу посуду та глиняної полички всередині землянки для просушки виробів [8, л. 9].

Заповнення землянки було представлено переважно керамічним матеріалом. Більшість складала уламки амфор та фрагменти ліпного посуду, який на ділянці біля землянки був більш поширеним, ніж на всій іншій території селища. Переважали амфори херсонеського виробництва (26 фрагментів), зафіксовані також частини глеків, борт миски, каструлі, фрагмент кришки [8, л. 9]. Подібний матеріал походить зі всієї ділянки, прилеглої до землянки і на його характеристиці слід зупинитися детальніше.

Амфори в переважній кількості були представлені херсонеським виробництвом (97%), серед інших центрів представлені Родос, коло Фасоса та ін. (мал. 2, 1-4). Гончарний посуд широко представлений також глеками херсонеського виробництва (мал. 2, 5-6) з типовими профілями: циліндричне горло, інколи орнаментоване білою смугою, вінчик, що виступає. Рідше зустрічаються фрагменти вузькогорлих посудин з кулястим тулубом, орнаментованим смугами червоної фарби. Миски також представлені виключно херсонеським виробництвом (рис. 2, 7-11), деякі з них мали петлеподібні ручки. Серед уламків херсонеської кераміки зустрічаються також лутерії з характерним профілюванням краю (мал. 2, 12-13) та каструлі з покришками [8, л. 12-13; рис. 2, 14-18].

До столового посуду, що походить з території комплексу, слід віднести фрагменти чорнолакових виробів, яких налічується близько 2% із загальної маси керамічного матеріалу. Форми представлені мисками на кільцевому піддоні, канфарами, рибними блюдами. Серед останніх виокремлюється група сіролощених посудин з характерним оформленням краю у вигляді трьох смуг. Датовати такий посуд за аналогічними формами з масиву чорнолакової кераміки можна серединою IV – першою третиною III ст. до н.е. [2, с. 72].

Близько 30% в керамічному комплексі ділянки займає ліпний посуд, поступаючись у кількісному відношенні лише амфорам. Більшість фрагментів належить горщикам, зустрічаються також уламки мисок, жаровень, каструль. Характерною їх особливістю є орнаментация по краю вінця та шийці посудини у вигляді ямково-пальцевих вдавлень з відбитком нігтя, паличкової прямої чи косої насічки, проколів соломною [8, л. 14, рис. 3]. Такий ліпний посуд має товсті грубі стінки, виготовлений з крихкого тіста. Аналіз матеріалу наштотує на висновок про його скіфоїдний характер. Посуд з аналогічними параметрами зафіксовано й на інших поселеннях Північно-Західної Таврики. Подібні форми відомі з розкопок Калос Лімену [17, с. 225], Чайки [14, с. 90] і походять із пізньоскіфських будівель. Подібна кераміка з садиби У-6 поселення Панське I також пов'язується з варварським населенням регіону [19, р. 180-183]. Тому інтерпретація господарського комплексу, що складався з землянки та прилеглих господарських ям, має виходити з атрибуції саме ліпного посуду, враховуючи його специфічність та значне поширення на досліджуваній ділянці Маслин.

Керамічні знахідки з території були представлені також шістьма грузилами, що, на думку В. О. Латишевої, вказує на існування на Маслинах вертикального ткацького верстата [12, с. 19]. Грузила представлені усіченими 4-гранними пірамідками заввишки 6-7,5 см з наскрізним отвором у верхній частині виробу. Сторона підквадратної основи коливається в межах 3-5 см. Про традиційність ткацького ремесла свідчать подібні вироби, зафіксовані на сусідніх поселеннях регіону, зокрема, на садибі У-6 поселення Панське I [20, р. 274].

Різняться грузила з Маслин за якістю тіста за обпалу. Два з них були виготовлені з амфорного тіста гарного обпалу, інші – з ліпного тіста низької якості. Грузила зі щільної глини високої якості, вірогідно, були привезені разом із товаром на поселення з інших центрів. Вироби другого типу за глиняною масою з домішками піску, вапняку, соломи нагадували тісто для ліпного посуду та, певно, виготовлялися мешканцями поселення на місці. Окрім застосування таких виробів у ткацькому ремеслі, у літературі зустрічається припущення про їх вотивне

значення та про повторне їх використання в як підставок для вогнища [5, с. 68].

До керамічних об'єктів із досліджуваної ділянки відносяться також три прясельця: одне грубої роботи з ліпного тіста, інші мають сліди повторного використання, виточені з гончарних виробів [8, л. 14]. Вироби мають помітні сліди спрацьованості, які утворилися в процесі прядіння від тертя прясельця з нижнім кінцем веретена [12, с. 19]. За параметрами грузила з Маслин знаходять аналоги серед подібних матеріалів поселень Північно-Західного Криму [20, р. 274; 5, с. 68]. Характеризуючи означену групу матеріалу, В. О. Латишева робить висновок про розвиток прядильного ремесла на поселенні [12, с. 18-19], яким займалося, на її думку, грецьке етнічно населення.

Серед керамічних знахідок із прилеглої до землянки території відносяться також два ліпних світильника, які за формою імітують грецькі античні вироби. До освітлювальних пристроїв В. О. Латишева відносить також суглобову кістку тварини, виходячи з її форми та обвугленості [8, л. 14].

До нечисельної групи знахідок відносяться кістяні, металічні та кам'яні речі. З кістяних виробів знайдено дві голки-проколки, заготовка для наконечника стріли та кістка зі слідами пиляння. З металічних виробів знайдені два залізних цвяха, бронзовий прут зі слідами кування, кінчик леза від бронзового ножа, шматки шлакових порід. Вироби з каменю представлені переважно точильними брусками різних форм, а також уламком зернотерки [8, л. 14]. Такий набір дрібних речей підтверджує попередній висновок про господарських характер комплексу, який доцільно пов'язувати з домашнім виробництвом ліпної кераміки.

На південний схід від землянки в під час розкопок 1984 р. зафіксовані рештки глинобитного підвищення, яке розташоване на одному горизонті з описаним господарським комплексом (рис. 1). Воно являло собою утрамбований майданчик, обмазаний шаром глини товщиною 0,03 м, який здіймався над рівнем давньої денної поверхні на 0,15 м. Радіус підвищення, овального за формою, сягав 2,5-3 м. В. О. Латишева інтерпретувала об'єкт як частину екстер'єру наземної будівлі,

стіни якої, за слідами глиняної обмазки та знахідками цвяхів, були дерев'яними [9, л. 8].

Із діяльністю приміщення, можливо, пов'язана господарська яма на північ від глинобитного підвищення. За формою вона являла собою усічений конус із верхнім діаметром 0,9 м, нижнім – 1,6 м та глибиною 1 м. Стінки ями зберегли на собі сліди глиняної обмазки. На дні ями знаходився великий камінь розмірами 0,48 × 0,30 × 0,12 м, функціональне призначення якого не зрозуміле. Заповнення ями було представлене керамічним та остеологічним матеріалом. Уламки посуду представлені фрагментами амфор переважно херсонеського виробництва, херсонеських глеків та мисок, ліпних горщиків. Виявлені також частини чорнолакових виробів – миски, тарілки. До унікальних знахідок належить сіролощений канфар, прямі аналоги якому не відомі. Така форма була поширена наприкінці IV – середині III ст. до н. е. в чорнолаковому аттичному посуді [2, с. 74]. Остеологічний матеріал представлений кістками ягняти, корови, коня. До особливих знахідок відноситься частина черепної кістки молодого людини. Серед іншого матеріалу слід відзначити значну кількість раковин моллюсків, мідій, устриць, плавник риби [9, л. 6-7]. Така яма в давнину могла використовуватися як льох для зберігання продуктів, а потім слугувати смітником.

Про зв'язок землянки з відкритими об'єктами говорить схожість археологічного матеріалу. Переважна більшість знахідок була представлена амфорами херсонеського виробництва, а також імпортом із Синопи, Родосу та інших центрів. До інших гончарних виробів відносяться також херсонеські глеки типових форм: із циліндричним горлом та вінчиком, що виступає; з вузьким горлом та кулястим тулубом, орнаментованим характерними смугами червоної фарби [9, л. 10]. Миски, представлені переважно херсонеським виробництвом, невеликі за розмірами та інколи мають петлеподібні ручки. До простого гончарного кухонного посуду відносяться також херсонеські каструлі та покритишки. Чорнолакові вироби з території дійшли у фрагментарному вигляді, а їх кількість сягає близько 4% із загального масиву кераміки [9, л. 11]. Серед форм відомі миски на кільцевому

піддоні, рибні блюда, фрагменти канфарів.

Ліпна кераміка, як і в попередньому випадку, за кількістю поступалася лише амфорному матеріалу, займаючи близько 30% загального масиву посуду. Переважна більшість фрагментів представлена горщиками з характерною орнаментациєю косою паличною насічкою чи ямково-пальцевими вдавленнями з відбитком нігтя. Серед інших форм відомі миски, каструлі, сковорідки [9, л. 11-12].

Інші керамічні знахідки репрезентовані грузилами в кількості 7 шт., аналогічними за параметрами з вищеписаними, прясельцями кулястої форми, гончарними та ліпним світильниками [9, л. 12]. З металічних речей відомі цвяхи (4 шт.), уламок залізного серпа, скупчення шлаків. Кам'яні вироби представлені точильними каменями різних форм.

Аналіз археологічного матеріалу дозволяє зробити висновок про взаємозв'язок господарського комплексу у вигляді землянки та прилеглих об'єктів із можливою наземною будівлею. З цього виходить, що відкрите селище Маслин на схід від укріплення представляло собою місце проживання ремісничого населення, про етнічний склад якого говорити складно за відсутності конкретних ознак, які б вказували на варварський характер більшості матеріалу. Наразі доречно припускати змішування населення, яке поєднується зі скромним побутом та фіксується на сусідніх поселеннях Північно-Західної Таврики [18, р. 282]. Так якісні аттичні вироби ймовірно потрапляли на Маслини завдяки посередництву Херсонеса Таврійського, який забезпечував поселення хори простим кухонним та столовим посудом і продуктами, що транспортувалися в амфорах. На відкрите селище нечисельний чорнолаковий та сіролощений посуд міг потрапляти з укріплення, де він зустрічається значно частіше в приміщеннях баштових комплексів.

Господарський комплекс із поселення Маслини знаходить багато спільного з відомими синхронними пам'ятками регіону в облаштуванні об'єктів та керамічному комплексі. Виходячи з вищенаведеного, він розширює наші уявлення про устрій поселень хори Херсонеса Таврійського в Північно-Західній Тавриці.

Примітки

1. *Котенко В. В.* Баштові комплекси поселення Маслини у Північно-Західній Тавриці / В. В. Котенко // *Археологія і давня історія України*. – Вип. 5. *Археологія: від джерел до реконструкцій*. – К., 2011.
2. *Котенко В. В.* Сіролощена кераміка з поселення Маслини / В. В. Котенко // *Археологія*. – 2011. – №1.
3. *Котенко В. В.* До історії дослідження поселення Маслини у Північно-Західній Тавриці / В. В. Котенко // *Древности, 2012: Харьковский историко-археологический ежегодник*. — X., 2012.
4. *Кутайсов В. А.* Античный город Керкинитида / В. А. Кутайсов. – К., 1990.
5. *Кутайсов В. А.* Керкинитида в античную эпоху / В. А. Кутайсов. – К., 2004.
6. *Ланцов С. Б.* Античное поселение Ново-Федоровка и некоторые вопросы истории херсонесской хоры / С. Б. Ланцов // *Северо-Западный Крым в античную эпоху*. – К., 1994.
7. *Латышева В. А.* Отчет о работах Северо-Крымской археологической экспедиции Харьковского госуниверситета в 1980 г. / В. А. Латышева // *НА ИА НАНУ*. – Ф. Э. 1980/104.
8. *Латышева В. А.* Отчеты об археологических исследованиях за 1983 год / В. А. Латышева // *Архив МАЭСУ*. – Ф. 1. – Оп. 4. – Д. 14.
9. *Латышева В. А.* Отчет о работе Северо-Крымской археологической экспедиции Харьковского госуниверситета в 1984 году / В. А. Латышева // *НА ИА НАНУ*. – Ф. Э. 1984/81.
10. *Латышева В. А.* Греки, скифы, тавры в IV–II вв. до н.э. (по материалам поселений северной хоры Херсонеса) / В. А. Латышева // *Україна-Греція: Історія та сучасність: Тези міжнар. наук. конф.* – К., 1993.
11. *Латышева В. А.* О населении херсонесской хоры в Северо-Западном Крыму (по материалам поселения Маслины) / В. А. Латышева // *Древности 1996: Харьковский историко-археологический ежегодник*. – X., 1997.

12. *Латышева В. А.* Прядение и ткачество на северной окраине херсонесской хоры (по материалам поселения Маслины) / В. А. Латышева // ВХУ. – 1998. – № 413: Історія.
13. *Марченко К. К.* Основные аспекты и результаты изучения греко-варварских контактов и взаимодействий в Северном Причерноморье скифской эпохи / К. К. Марченко // Греки и варвары Северного Причерноморья в скифскую эпоху. – СПб., 2005.
14. *Попова Е. А.* Историко-археологические очерки греческой и позднескифской культур в Северо-Западном Крыму (по материалам Чайкинского городища) / Е. А. Попова, С. А. Коваленко. – М., 2005.
15. *Рогов Е. Я.* Греки и варвары в Западном Крыму / Е. Я. Рогов // Греки и варвары Северного Причерноморья в скифскую эпоху. – СПб., 2005.
16. *Уженцев В. Б.* Землянки из скифского горизонта Калос Лимена / В. Б. Уженцев // Северо-Западный Крым в античную эпоху. – К., 1994.
17. *Уженцев В. Б.* Эллины и варвары Прекрасной Гавани / В. Б. Уженцев. – Симферополь, 2006.
18. *Hannestad L.* Conclusion / L. Hannestad, V. Stolba, A. Sčeglov // Panskoye I. – Aarchus, 2002. – Vol. 1.
19. *Stolba V. F.* Handmade Pottery / V. F. Stolba // Panskoye I. – Aarchus, 2002. – Vol. 1.
20. *Rogov E. Ya.* Ceramic Objects / E. Ya. Rogov // Panskoye I. – Aarchus, 2002. – Vol. 1.

Рисунки

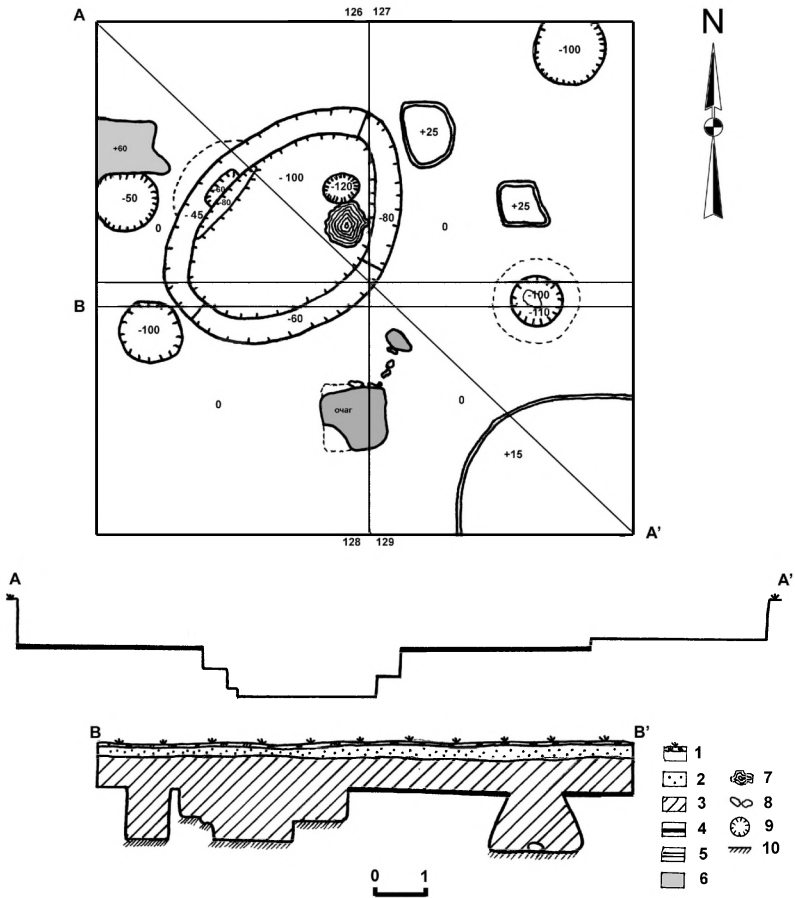

Рис. 1. План господарського комплексу з поселення Маслини (за Латышева 1984, табл. II) 1- дерн, 2- сучасний шар піску, 3- культурний шар, 4- рівень глинобитної підлоги, 5- глинобитні підвищення, 6- розвали вогнища, 7- скупчення глиняної гончарної 8- каміння, 9- ями, землянка, 10- материк

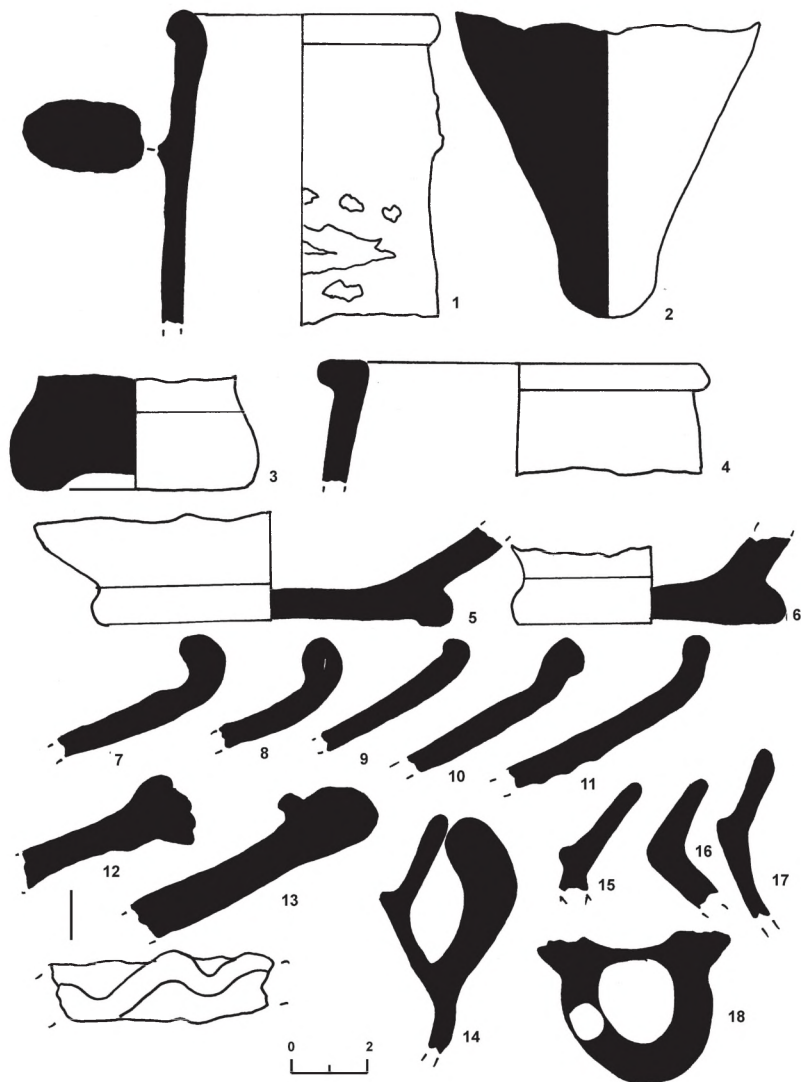

Рис. 2. Фрагменти гончарної кераміки

Рис. 3. Фрагменти ліпного посуду